

Alaktani adalékok.

(Harmadik közlemény.)

3. Az Árpád-kori szóvégi *u* betűk mivolta.

Midőn a tövégi rövid magánhangzók kérdéséhez hozzászóltam (NyK. 33: 129—138), csak az Árpádok kora utáni időre terjeszkedtem ki s arra az eredményre jutottam, hogy ezen időből az egykori szóvégi eredeti rövid magánhangzóknek egyetlen-egy kétségtelen maradványa sincsen kimutatva. Azon kérdésnek a tárgyalását, hogy mikép vélekedjünk az Árpád-kori oklevelekben és az ANONYMUS krónikájában előforduló *u*-végű szavakról (pl. *nogu* : nagy, *harmu* : három, *zadu* : szád, *zerelmu* : szerelem), máskorra hagytam. Most le akarom róni ezt a tartozásomat; de előbb röviden ismertetnem kell az eddigi nézeteket.

TOLDY FERENCZ «Az ó- s középkori magyar nemzeti irodalom történeté»-ben (1851) azt mondja (1 : 106):

«Hangzó végzésekben is nyelvünk gazdag volt, mi a rokon nyelvek közül a finnre emlékeztet, s a nyelvet folyóbbá tette. E végzéseket kihangzásoknak*) (Auslaut) lehetne nevezni, s hihetőleg gyengén ejtette k,**) míg végre nagyobb részt kivesztek. Ily hangzások voltak 1. az *a*, *e*, *i*, ... 2. az *u* és *ü*...» (A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időktől a jelenkorig rövid előadásban' cz. munkájában [3. kiad. 1 : 27] e 'kihangzásokat' sorföltötti kis betűvel jelöli: *gyimilcs*ⁱ, *alm*^u, *szerelm*^ü stb.)

---

*) A kezemenl levő 3. kiadásban: «kihangzásoknak vagy véghangzásoknak».

***) Én ritkítottam, nemkülönben az alább következő idézetek egyes helyeit is.

RIEDL SZENDE 1858-ban megjelent «Magyarische Grammatik»-jában (49. l.):

«In der Leichenrede, in den ältesten Urkunden, beim ANONYMUS . . . findet sich bei vielen Stämmen ein — freilich ziemlich verdunkelter — vokalischer Auslaut, der bei denselben heutzutage verloren gegangen ist.»

Ugyanő 1859-ben megjelent «Magyar hangtan»-ában (94. l.):

«A Halotti Beszédben, a legrégibb oklevelekben, ANONYMUSNÁL . . . sok törzsekél véghangzót — habár többé vagy kevésbbé elhomályosítva — találunk, hol az mai napig egészen eltűnt.»

HUNFALVY PÁL 1864-ben RIEDL SZENDE «Magyar nyelvtan»-ának ismertetésében (NyK. 3: 260):

«A 14. lapon a történeti hangváltozás példájára felhozza, többi közt, a mai álom szót, mely még ANONYMUSNÁL álmu. Talán így áll ez: a mai álom, ANONYMUS idejében álm volt egy utóhanggal, mely most elveszett; mert az utóhangú u nem a mai o, az utótagban. Így volt as-u, ma tas stb.»

SIMONYI ZSIGMOND «A régi nyelvmélekek olvasásáról» című értekezésében (1880, Nyr. 9: 102—104):

«Árpád-kori nyelvmélekeinkben néhol még meg van őrizve egy magánhangzó, melyet a megfelelő újabb szóalakokban hiába keresünk. Legfontosabb e tekintetben a tövégi magánhangzónak az alanyesetben megvonta . . . Legtöbb esetben az u ü magánhangzókat találjuk ilyenkor a szó végén, egyéb magánhangzók ritkák s néha kétesek . . .

«E teljes alakok véghangzóját Toldy F. a német auslaut szerint kihangzásnak nevezte s apró betűvel írta, mint valami lényegtelen, mintegy járulékhangot, mely talán úgy ragadt hozzá a 13. században a 19. századbeli szóhoz, — mintha a régi útu a mai útból keletkezett volna, nem pedig a mai út a régi útu-ból. Mi nem írhatjuk és olvashatjuk többé úgy, hogy út^u, álm^u stb., hanem megbecsüljük ez érdekes nyelvtörténeti adatokat, mert megegyeznek azzal, a mit már a rokon nyelvekből is következtetnünk kellett.»*)

*) V. ö. még: A magyar nyelv 1: 155 és TMNy. 1: 214—217.

HUNFALVY PÁL «Nyelvtudomány és nyelvtanítás» című munkájában (1884):

«Azt kérdi SIMONYI, vajjon az ANONYMUS *álm*-jének *u*-ja nem maradt-e fenn a mai *álm*-nk-ban? Bizony, nem! alig is győzőm csodálni, hogy a nyelvtörténetekben annyira jártas író azt a kérdést teheti. Hisz annak dönthetetlen tanúsága szerint, az ANONYMUS így ragozta volna a szót: *álm*-*muk*, ha ugyan nyelvérzéke az *u*-t a *t*őhöz valónak hiszi vala. — Tagadhatatlanul áll, hogy az ANONYMUS és régi oklevelek írása sok szót utóhanggal mutat fel s ez a tünemény talán a kiejtésből magyarázható. Egyszer mult nyáron egy béresem fiját olvastatám, mert kíváncsi valék, tud-e már olvasni, minthogy iskolába jár. S íme, a fiú a mássalhangzón végződő szokat mind egy utóhanggal ejté ki, pl. *bab*-*u*, *öt*-*ö*, *tehn*-*e*, stb. Nem ez-e az ANONYMUS és a régi oklevelek kiejtése? De hogy az nem általános vala, mutatja ismét a Halotti beszéd, a melyben *pur*, *urdu*, *hotolm*, *pukul* utóhang nélkül állanak; jöllehet az *ur* mellett ott van *ur-u-szág* is.» (6.) . . . «A magyar nyelvnek is hajlandósága van a trochæusi lejtésre: vajjon nem ennek kell-e az *álm* (*alm*)-féle alakokat tulajdonítani, valamint *azt-at*, *ezt-et*, *öt-et* féléket is? . . . De hogy *álm*-nak *u*-ja nem tartozott a szó tőjéhez, bizonyítják a neki megfelelő szók a vogulban és osztyákbán . . .» (7. l.) [V. ö. ennek ellenében: SIMONYI, A magyar szótók, 1887].

BALASSA JÓZSEF «A szóvégi önhangzók a magyarban» című értekezésében (1885, NyK. 19: 153):

«Nagyon feltűnő az a körülmény, hogy míg a szavak ragos alakjai arra mutatnak, hogy a tővégi hangzó minősége különböző volt az egyes szavaknál, addig a legrégebb nyelvemlékekben azt látjuk, hogy a hol megmaradt egy ily teljesebb alak, a végső hangzó benne mindig csak *u*, *ü*, egyéb magánhangzók nagyon ritkák, s néha kétesek. Ebből azt lehetne következtetni, hogy e hangzók mindig egyformák voltak, s különbözőségük tán csak újabb fejlődés. Csakhogy ezen nyelvemlékei adatok mind abból a korból valók, mikor már a szóvégi hangzók teljesen veszni indultak, míg a tárgyrag, a többes képző sokkal régebb időben járultak a tőhöz, tehát eredetibb alakot őriztek meg. A különböző szóvégi hangzóból előbb gyengülés folytán *u*, *ü* lett, s azután veszett csak el ez a hangzó. Épen így történt ez a németben is, a hol ma minden szóvégi hangzóból hangsúlytalan *e* lett; az angolban ezek a hangzók is elvesztek (pl. gót *sunna*, feln. *sonne*, ang. *sun*; gót. *namō*, fn. *name*, ang. *name* — olv. *ném*).»

Ugyanő a «Tüzetes Magyar Nyelvtan»-ban (1895, 1:106):

«Mindazon szavakban, melyeknek végén okleveleink megőrizték a *tő* véghangzóját, ez a hangzó *u*, *ü*, néha *i*, akár nyiltabb, akár zárta magánhangzóval van az illető szó a mai nyelvben. Ebből azonban nem következtethetjük, hogy e magánhangzók eredetileg egyformák voltak, hanem ellenkezőleg csak azt tanúsítják, hogy akármilyen volt a szóvégi magánhangzó, előbb *u*, *ü* lett belőle a szó végén, s csak azután veszett el egészen. Ugyanily fejlődést látunk a német nyelvben is, a hol az utolsó szótag magánhangzójából, bármilyen volt is, a mai nyelvben hangsúlytalan *e* lett, s ez az *e* a legtöbb német nyelvjárásban, valamint az angol nyelvben, egészen elveszett. — A tővégi magánhangzók elveszésének idejét körülbelül a X—XII. századra tehetjük ...»

ZOLNAI GYULA «Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig» (1894) című munkájában:

«A Névtelen Jegyző s a Halotti Beszédet, legelső összefüggő nyelvemlékünket is megelőző latin oklevelek számos magyar névszót egy-egy szóvégi hangzóval teljesebb alakban őriztek meg. Például eszót *hadút* egy 1055-iki oklevél így írja: *hodu vtu* azaz *hodu-útu*. Anonymusnál pedig az *álm* szó még *almu* azaz *álm* stb.» (7. l.)

SZAMOTA ISTVÁN «A tihanyi apátság alapítólevele» című értekezésében (1895, NyK. 25:147):

«Az úgynevezett szóvégi kihangzókra — jóllehet temérdek példa áll rendelkezésünkre — semmi bizonyosat sem mondhatunk. Ilyen szóvégi kihangzó három volt, ú. m. *a*, *i* és *u*; legritkább az első és leggyakoribb a harmadik. Legkorábban eltűnt a két első, ugyanis 1220 után már nem található, az *u* még elvéve 1240-ig előfordul, mind a három csak mássalhangzók után áll, tekintet nélkül arra, hogy az illető szó magas- vagy mélyhangú... Ezeknek a szóvégi magánhangzóknek kérdése csak akkor lesz tisztázható, ha majd minden fönmaradt adat össze lesz gyűjtve, mert csak akkor lesznek megállapíthatók azok a mássalhangzók és hangsoportok, melyekre ezek következni szoktak.»

MUNKÁCSI BERNÁT «A magyar magánhangzók történetéhez» című értekezésében (NyK. 25:284—286):

«Egy másik érdekes kérdése nyelvtörténetünknek a tővégi magánhangzókra vonatkozik, melyek tudvalevőleg még bő számban jelentkeznek a régebbi árpádkori okleveleinkben. Tapasztalva, hogy az árpádkori hangzórendszer nagyjában egyezett a maival, már eleve is nagyon kétesnek kell jelezniük — ha általánosságban van értve (NyK. 24:»

397) — azon nézet helyességét, mely szerint „a tövégi magánhangzók elveszésének idejét körülbelül a XII. századra tehetjük” . . .

«Méltán vehetjük . . . föl ezek után a nehéz kérdést, mik hát voltaképen azok a magánhangzói végzetek, melyeket főkép a XI. és XII. század oklevelei egyes mai mássalhangzós végzetű töveknél jeleznek?

«Szerény nézetem szerint ha e betűknek (*u, i*) tényleg hangok feleltek meg s nem pusztán — a mint esetleg valamely későbbi kutatás még kiderítheti — ortografiai sajátosságok: értelmezésük csak azon nyomok alapján lehetséges, melyek a tövégi magánhangzóra nézve még a vogulban megmaradtak. Ezek t. i. ama könnyen eleső s néha *ä*-vel is váltakozó *-é* véghangzóból állanak, mely némely képző és rag teljesebb alakján jelentkezik, így: lativus *-né, -n* (pl. ÉV. *ämpné* ,ebnek’, *māné* ,földre’; de: *āsän* ,atyjának’, *vātan* ,partra’) | loc. *-té, -t* (pl. ÉV. *vitté*: KV. *vitét* ,vizben’, ÉV. *pačemt* ,oldalomnál’, *asěrmät* ,hidegben’) | acc. *-m, -mē* (pl. KV. *nařmē* ,gerendát’: *ěkwětäm* ,feleségét’) | inf. ÉV. *-uřkwē*, KV. *-ořw, -oř* | part. praes. KV. *-pe, -p*, ÉV. *-pä, -p* (pl. *ünlep* ,ülő, *čajtpä* ,futó’). Ezeknek a tavadai vogulban még változatosabb alakok felelnek meg, hol a loc. ragja: *-ta, -tä, -tē*, a lativusé: *-na, -ne, -n*, az accusativusé: *-mi, -mē*. Azt tehetjük tehát föl ezek analogiáját követve, hogy a XI., illetőleg XII. században hangzottak még egy-egy részében a magyar nyelvterületnek bizonyos esetekben (melyeknek föltételeit az adatok csekély száma miatt egyelőre meg nem állapíthatjuk) ilyes, hogy így nevezzük, s súlytalan kihangzások, melyeknek hangszínei az *u, i* írást követve, bizonyára a már kimutatott zártabb *o, ö* és *é* lehettek. Ezek valószínűleg, különösen az összefüggő folyékony beszédben ugyanegy nyelvterületen is eleshettek, a mint az ilyféle hangzóknál ezt a vogulban is tapasztalhatjuk. Természetes e mellett, hogy míg az egyik oklevélről már csak a pontosság és hitelesség kedvéért is a teljesebb kiejtést követte iratában, a másik, ki egyszersmind más vidékbéli volt, ily kihangzásokat vagy nem ismert, vagy nem tartott lényeges hangelemnek.»

Magam a szóvégi *u*-t régebben az *u* és *ü* hang, később az *u* vagy az *o*, illetőleg az *ü* vagy az *ö* hang jelének tartottam (l. A magyar nyelv rendszere [1887] 51; A magyar nyelv [1897] 72). Majd a XV. század végéről való Ábel-féle olasz-magyar szójegyzéknek sajátosságos írásmódja megingatott előbbi nézetemben. E szójegyzékben egy csomó mássalhangzós-végű szó végére magánhangzó jegye van írva, pl. *sepe leagno* (szép leány), *tisi* (tiz), *napotu* (napot),

nege (négy), *burso* (bors) stb. (NyK. 31 : 226—227). Minthogy a nyelvemlék kora miatt teljes lehetetlenségnek kell tartanunk azt, hogy ezek a szóvégi betűk hangokat jelöltek volna, ez az írásmód azt a sejtelmet keltette bennem, hogy az Árpádok korabeli oklevelekben és az ANONYMUSBAN előforduló magyar szavak végére írt *u* talán olyan betű volt, a mely nem is jelölt hangot (NyK. 31 : 227).*) Úgy vélekedtem, hogy ezt a föltevést még két tény támogatja; nevezetesen 1. az, hogy míg azt az *u* betűt, a mely kétségtelenül valamely hangnak a jele volt, sűrűn váltogatták más betűkkel (*v, w, uu, uv, iv, iu*), addig a szó végén egyetlenegy előttem ismert kétségtelen eset (*kerekv* 1055) kivételével mindig *u*-t találunk; — 2. az, hogy *u*-t találunk írva egynéhány olyan idegen szó végére is, a mely mássalhangzós véggel került hozzánk, pl. *Ecilburgu* (ANONYMUS, cap. 1., 47.), *holmu* (1211 stb.). — Ennek következtében Magyar Nyelvhasznítás-om második kiadásában (1903) a szótövekről szóló fejezetben az Árpád-kori *u*-végű szókat mint a tövégi rövid magánhangzó megvoltának állítólagos bizonyítékait kétségeseknek jeleztem (59. l.); mindazáltal megemlítettem egyetemi előadásaimban azt a lehetőséget is, hogy azok az *u*-k talán tökéletlen képzésű magánhangzók (*ə, ə̃*) jelei voltak. — A kérdés tüzetes megvizsgálására eddigelé nem volt érkezésem, azért még Magyar Nyelv-emnek nemrégiben megjelent 5. kiadásában is csak annyit mondtam, hogy «nem tudjuk, hogy ez a szóvégi *u* csakugyan magánhangzót jelölt-e, vagy csak valami helyesírási sajátság volt» (70. l.).

Ennyit tartottam szükségesnek előre bocsátani ezen érdekes kérdés történetéből.

Mármost lássuk, hogy hang-érték nélküli betűk voltak-e azok az *u*-k, vagy pedig csakugyan hangot jelöltek.

Tudjuk, hogy vannak népek, a melyek sok szó végére hang-érték nélküli betűt írnak (pl. az orosz *ъ-t*, a francia és az angol *e-t*). Ezeket a betűket a hagyomány őrizte meg abból az időből,

*) Csak később vettem észre, hogy ennek a lehetőségét — másból következtetve — már MUNKÁCSI is fölvetette hét évvel azelőtt (l. fönnebb).

mikor még hangot jelöltek velük; s most pl. az orosz csupa szó-kásból olyan (más nyelvekből átvett) szavak végére is ír ilyen hang-érték nélküli betűt, a melyeknek a végén sohasem volt annak a betűnek megfelelő hang (pl. паркъ park, атласъ atlasz, фирманъ fermán, теноръ tenór). Minálunk — minthogy a szóvégi *u-k* nyelvünk történelmi korának kezdetétől fogva megvan-nak, a melyet csak kis időköz választ el a latinbetűs írás meg-honosodása korától — ilyen írásmód csak úgy volt lehetséges, ha a latinbetűs írást olyan néptől tanultuk, a mely hangérték nél-küli betűket írt a mássalhangzós-végű szavak végére. De hát olyan-tól tanultuk-e?

Mielőtt belefoghattam a szóbanforgó betűk mivoltának viz-sgálatába, MELICH JÁNOS széleskörű és mélyreható vizsgálódásainak egyik eredményeképp kitünt, hogy a mi eleink írástanítói a szlové-nek voltak; azok pedig nem írtak a mássalhangzós-végű szavak végére hang-érték nélküli betűket, tehát a mi eleink sem vehettek át tőlük ilyen szokást.

Eszerint azok a szóvégi *u-k* — legalább kezdetben — mégis csak hangokat jelöltek. De milyeneket? Az én véleményem szerint azok közül, a kiknek nézetét főnnebb közöl-tem, azok jártak közel a valósághoz, a kik — hogy úgy mond-jam — nem «rendes» magánhangzók jeleinek tartották ezen *u-kat*; nevezetesen: TOLDY («hihetőleg gyengén ejtettek»), RIEDL («ein — freilich ziemlich verdunkelter — vokalischer Aus-laut», «véghangzót — habár többé vagy kevésbé elhomályo-sítva») és MUNKÁCSI («súlytalan kihangzások»). — Azonban a «gyengén», «verdunkelt», «elhomályosítva», «súlytalan» szóval mégsem találták fején a szeget.

Hogy a mi szóvégi teljeshangú rövid magánhangzóink a folyékony beszédben már a történelem-előtti korban nem voltak meg, azt kétségtelenül bizonyítja egy tény, a melyet MUNKÁCSI éles szeme vett észre, t. i. az, hogy régi török jövevényszavaink végén megmaradt az eredeti teljeshangú rövid magánhangzó (pl. árpa, alma, gyertya, kéve, serke, teve stb. NyK. 25 : 284—285). Ha ezen török szavak átvétele idejében a magyar szavak végén meglettek volna még az egykori teljeshangú rövid magánhangzók s csak azután indultak volna pusztulásnak, akkor a török szavak véghangzója is osztozott volna sorsukban, azaz ma

azok is mássalhangzós-végűek volnának. Ez egészen kétségtelen dolog.

Tehát a szóbanforgó *u* betűk nem lehettek teljeshangú magánhangzók jelei, hanem a tökéletlenedés valamelyik fokán álló magánhangzókat kellett jelölniük.

Természetes és tudvalevő dolog ugyanis, hogy a szóvégi magánhangzók elveszése nem máról-holnapra történik, hanem fokozatos tökéletlenedés útján megy végbe. Erre világos példákat találunk egyebek közt a finn nyelvben, a melynek délnyugati nyelvjárásai*) a mi *u* betűink rejtvényének megfejtéséhez igen becses adatokat szolgáltatnak. Ezen nyelvjárásokban ugyanis a véghangzó elveszett a kéttagú szavak végéről, ha az első szótag hosszú volt, a többtagúak végéről pedig általában. Ilyen eredeti rövid véghangzó nélküli alakok már a XIV. század második felében előfordulnak, tehát a hangfejlődés meglehetősen régi; mindazonáltal a szavak végén, ha magukban mondják ki őket vagy szünetet tartanak utánuk, még most is gyakran hallani mormolt (gemurmelt) és zöngétlen magánhangzókat.

A mormoló hangról és a mormolt magánhangzókról ezeket olvassuk SIEVERS «Grundzüge der Phonetik»-jában:

«Eine Art Mittelstellung zwischen der Vollstimme und dem Flüstern nimmt die Murmelstimme (Halbstimme) ein, deren man sich beim Murmeln, d. h. halblauten Sprechen bedient und die auch in verschiedenen Variationen beim Stöhnen erzeugt wird.» (80. §.)

«Von der Vollstimme unterscheidet sich die Murmelstimme insbesondere dadurch, dass die Stimmbänder infolge zu weiter Stellung und zu geringen Expirationsdrucks nur schwach und unvollkommen ansprechen, dem Stimmtone also Flüster- und Hauchgeräusche beigemischt werden, welche die beim Murmeln entweichende Nebenluft hervorbringt. Sie kann vermuthlich durch beliebig schlaffe Articulation des Kehlkopfs erzeugt werden, vielleicht aber ist für sie typisch die zuerst von CZERMAK . . . beobachtete Bildungsweise, dass die Knorpelglottis geöffnet bleibt . . .» (81. §.)

«Zu allen vollstimmigen Vocalen können, wie stimmlose, so auch

---

*) V. ö. H. OJANSUU: Suomen lounaismurteiden äännehistoria (= A délnyugati finn nyelvjárások hangtörténete). Helsingissä, I. 1901; II. 1903. — L. 1: 155—198.

gemurmelte Parallelen gebildet werden, und sie werden es thatsächlich bei durchgehender Anwendung der Murmelstimme statt der Vollstimme. Ausserdem treten aber auch beim lauten Sprechen an unbetonten Stellen der Rede sehr oft Murmelvocale auf; es gehören dahin z. B. die sog. geschwächten *e* des Deutschen (deren richtige Aussprache solchen Ausländern, welche in ihrer Muttersprache keine Murmelvocale kennen, ziemliche Schwierigkeiten zu bereiten pflegt)... Wir bezeichnen diese Murmelvocale durch kleine Vocalzeichen über der Linie, z. B. nhd. *hatte*, gesprochen *ˈat̩*.» (263. §.)

«Wie das Beispiel des Hebräischen zeigt, können auch da, wo Murmelvocale infolge blosser Accentlosigkeit an die Stelle vollstimmiger Vocale in lauter Rede treten, noch verschiedene Vocalqualitäten unterschieden werden, aber ihr Klangunterschied fällt wegen der Schwäche der Stimme nicht so in's Ohr, und meist wird auch wegen der Nachdruckslosigkeit der betreffenden Silben die spezifische Articulation weniger correct ausgeführt, so dass schliesslich an Stelle aller Vollvocale unterschiedslos ein einziger Murmelvocal (der sog. unbestimmte Vocal, jetzt auch wohl schlechthin Schwa genannt) treten kann, bei dem höchstens noch Unterschiede nach der lautlichen Nachbarschaft gemacht werden. Übrigens ist die Qualität dieses ‚unbestimmten Vocals‘ (ə) in den Sprachen und Mundarten, die ihn überhaupt kennen, im Einzelnen sehr verschieden.» (264. §.)

A szóvégi magánhangzók teljes elveszését több gyengülési (tökéletlenedési) fok előzi meg; a folyamat a következő:

1. teljeshangú magánhangzó > 2. megfelelő mormolt magánhangzó > 3. határozatlan (mormolt) magánhangzó > 4. zöngétlen magánhangzó > 5. a magánhangzó teljes hiánya.

Ez igen hosszú időn át tartó fejlődési folyamat, s mint a fönnebb említett finn nyelvjáráások példája mutatja, a különféle gyengülési (tökéletlenedési) fokok más-más hangtani helyzetben egy időben is meglehetnek a nyelvben.

Az elmondottak után kétségtelennek kell tartanunk, hogy az Árpádok korában (nem tudni, meddig) bizonyos hangtani helyzetekben, pl. mikor a szót nyomatékosan magában mondták (feleletül), vagy mondat végén szünet előtt, hallható volt még az egykori teljeshangú véghangzó gyengült utódja: egy m o r m o l t m a g á n h a n g z ó. S ha mármost tekintetbe vesszük azt, hogy a mai (ragok és képzők előtti) különféle tövéghangzók (*a, o, u, e, ë, ö, ü*) egykori megfelelőjének jelölésére a szó végén a kétségtelen

esetekben mindíg ugyanazon betűt, t. i. az *u-t* alkalmazták s ezt más betűvel nem váltogatták (kivéve a vele egyértékű s csak egyetlen-egyszer előforduló *v-t*): arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ez az *u* a szóbanforgó esetekben az ú. n. határozatlan magánhangzó jele volt.*) (Zöngétlen magánhangzókra azért nem gondolhatunk, mert azokat — minthogy akusztikai benyomásuk a *h* hangéhoz hasonló — semmi esetre sem jelölték volna *u*-val.)

[Az *u*-n kívül (de nem vele váltakozva) előfordul ritkán *i*, és még ritkábban *a*, *e* is. Az *a* meg az *e* egyetlen-egy ismeretlen eredetű szó (*uchuga* 1079—80: *vhvg* 1135) kivételével csakis idegen eredetű tulajdonnevek végén fordul elő. Mivoltáról csak az egyes adatok tüzetes megvizsgálása után lehet véleményt mondani. — Az *i*-nek kétségtelen példái mind *-di* (*-ti*)-végű helynevek; ezeknek az *-i*-je minden bizonynyal képző (demin.) s teljesebb *-ia*, *-ie*-ből való, pl. *Fotudi* 1055: Fadd; v. ö. *faddia-k*].

Annak az írásbeli ingadozásnak, hogy a mai mássalhangzós-végű szavak részint *u*-val, részint *u* nélkül vannak írva, az a magyarázata, hogy a régiek természetesen többnyire a rendes, folyékony beszédbeli kiejtést követték, de közben-közben — mintha észrevették volna magukat — a kivételes (= csak bizonyos esetekre szorítózkodó) kiejtés szerint írták a szót, talán azért, mert azt eredetibbnek, hitelesebbnek, nyomatékosabbnak s így emlékezet okáért fogalmazott hiteles iratba (oklevélbe, krónikába) inkább illőnek tartották.

Lehetséges, hogy beszéd közben (a fönnebb említett hangtani helyzetekben) határozatlan magánhangzóval megtoldottak néha egy-egy olyan szót is, a mely eredetileg mássalhangzós-végű volt, s innen van talán az *Ecilburgu*, *holm* írás; de viszont az is lehetséges, sőt nagyon valószínű, hogy a régiek néha csupa megszokásból írták *u* betűt olyan szó végére is, a melyet sohasem

*) Ennek a határozatlan magánhangzónak palatalis hangzójú szótag után valamivel palatalisabb színezete lehetett, mint gutturalis hangzójú szótag után. Ilyen változó hangszíne van a határozatlan átmeneti (glide) hangzónak, *a*-nek abban a cseremiszi nyelvjárásban, a melyet PAASONEN tanulmányozott (v. ö. Journal de la Société Finno-Ougrienne XXI, 5. 8).

hallottak magánhangzós-végűnek ejteni. Ezt különösen az ANONYMUSRÓL tehetjük föl jó okkal, mert nála szinte föltűnő sűrűn fordulnak elő szóvégi *u*-k, holott a korabeli és a következő évtizedekből való oklevelek, nemkülömben a Halotti Beszéd tanúsága szerint az ő idejében a határozatlan magánhangzók már nagyon is ritkulóban lehettek.

Annyi bizonyos, hogy ezek a szóvégi *u*-k csak kivételes hangzást jelöltek, mert a folyékony beszédben az egykori szóvégi rövid magánhangzónak a történelmi korban már nyomuk sem volt.

SZINNYEI JÓZSEF.

Irodalom.

BALLAGI ALADÁR. Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár. I. k. 1. fele. 448 l. (Akadémia).

— —. A magyar nyelv barátaihoz. (Franklin-Társulat). 30 l.

SZAMOTA-ZOLNAI. Magyar Oklevél-szótár. 8. füz. Kútas—megye. Hornyánszky).

THURY JÓZSEF. Török nyelvemlékek a XIV. század végéig. 52 l. (Akadémia).

* * *

Finnisch-ugrische Forschungen. Bd. III. Heft 1—2. Anzeiger: Bibliographie der finnisch-ugrischen sprach- und volkskunde für das jahr 1901. — Mitteilungen. (Helsingfors).

SCHUCHARDT H. Bericht über die auf Schaffung einer künstlichen internationalen Hilfssprache gerichtete Bewegung. 18 l. (Wien).
